

73 FIRKA HADİSİ VE “DÖRT HAK MEZHEP” MESELESİ

Prof.Dr. Mehmet ATALAN¹

İslam düşünce tarihinde “İslam ortak paydası”nın doğru biçimde anlaşılmasının önündeki en önemli sorunlardan biri, mezheplerin kendi konumlarını mutlak hakikat iddiası üzerinden temellendirme eğilimidir. Bu durum özellikle “Fırka-i Nâciye” yani “kurtuluşa ermiş fırka” anlayışı etrafında şekillenen mezhep söylemlerinde açık biçimde görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde hemen her mezhep, hatta mezheplerin alt yapıları olarak ortaya çıkan tarikat ve cemaatlerin önemli bir kısmı, meşhur “yetmiş üç fırka hadisi”nde zikredilen kurtuluşa ermiş tek fırkanın kendileri olduğunu iddia etmiştir. Bu yaklaşım, mezhepler arası farklılıkların teolojik ve siyasal bir meşruiyet zeminine oturtulmasına hizmet etmiş; aynı zamanda farklı yorumların dışlanmasına yol açan bir zihniyetin oluşmasına da katkı sağlamıştır.

Oysa Kur’an merkezli bir perspektiften bakıldığında İslam’ın kurtuluş anlayışının kolektif mezhep aidiyetlerinden ziyade bireysel sorumluluk ve ahlaki eylem üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Kur’an’da iman ve inkâr tercihi bireyin özgür iradesine bırakılmıştır. “Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin” (Kehf, 18/29) ilkesi, inanç alanındaki bireysel tercih özgürlüğünü açık biçimde ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Kur’an’da kimsenin bir başkasının günahını yüklenmeyeceği (En’âm, 6/164) ve insanın ancak kendi emeğinin karşılığını elde edeceği (Necm, 53/39) vurgulanmaktadır. Bu çerçevede bireysel sorumluluk ve bireysel kurtuluş ilkesi İslam’ın temel prensiplerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kurtuluşun belirli bir mezhebe veya gruba aidiyet üzerinden açıklanması, Kur’an’ın bireyi merkeze alan bu temel yaklaşımıyla tam anlamıyla örtüşmemektedir.

Benzer şekilde İslam tarihinde sıklıkla kullanılan “Dört Hak Mezhep” ifadesi de çoğu zaman teolojik bir mutlaklık olarak algılanmış olsa da, gerçekte bu ifadenin büyük ölçüde tarihsel ve siyasal bir belirlemenin sonucu olduğu bilinmektedir. Söz konusu ifade, Sünni gelenek içerisinde kurumsallaşarak günümüze kadar varlığını sürdüren dört fıkıh mezhebine (Hanefilik, Şafîlik, Malîkîlik ve Hanbelîlik) işaret etmektedir. Ancak bu mezheplerin “hak” olarak

---

¹ Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi

nitelendirilmesi, onların mutlak doğruluğunu ifade etmekten ziyade tarihsel süreçte kabul görmüş ve kurumsallaşmış olmalarını yansıtmaktadır. Nitekim İslam hukukunun erken dönemlerinde bundan çok daha fazla sayıda fıkıh ekolünün bulunduğu bilinmektedir. Zamanla bazı ekollerin ortadan kalkması veya takipçilerinin azalması sonucunda yalnızca dört mezhep kurumsal olarak varlığını sürdürebilmiştir.

Bu bağlamda mezhepleri “hak” ve “batıl” şeklinde kesin kategoriler halinde tasnif etmek, İslam’ın evrensel ve kapsayıcı yapısıyla ve Kur’an’ın kurucu ilkeleriyle tam anlamıyla uyumlu bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Çünkü mezhepler, vahyin doğrudan kendisi değil; vahyin anlaşılması ve yorumlanması sürecinde ortaya çıkan **beşerî düşünce ürünleridir**. Başka bir ifadeyle mezhepler, tarihsel şartlar, siyasal gelişmeler, kültürel etkileşimler ve entelektüel tartışmalar içerisinde şekillenmiş yorum gelenekleridir. Bu nedenle her mezhebin içerisinde doğru kabul edilebilecek yorumların yanı sıra eleştirilebilecek veya tartışılabilir görüşlerin bulunması doğaldır.

Mezheplerin beşerî karakteri göz önünde bulundurulduğunda, mezhepler arası farklılıkların mutlak doğruluk veya mutlak yanlışlık kategorileri üzerinden değerlendirilmesi yerine, bu farklılıkların İslam düşüncesinin çoğulcu yapısının bir sonucu olarak ele alınması daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Nitekim İslam düşünce tarihinde farklı yorumların varlığı, dinî düşüncenin dinamizmini ve entelektüel zenginliğini göstermektedir. Bu çeşitlilik aynı zamanda İslam’ın farklı coğrafyalarda ve kültürlerde varlık gösterebilmesini mümkün kılan önemli bir faktördür.

Sonuç olarak İslam’da esas olan mezhepler değil, bireyin iman, ahlak ve sorumluluk bilincidir. Kur’an’ın temel ölçütleri dikkate alındığında, bir görüşün “hak” veya “batıl” olarak değerlendirilmesi mezhep aidiyetinden ziyade **ilahi vahyin temel ilkeleriyle ne ölçüde uyumlu olduğu** üzerinden yapılmalıdır. Bu yaklaşım, hem mezhep farklılıklarını daha sağlıklı biçimde değerlendirme imkânı sağlayacak hem de İslam’ın evrensel mesajının dar mezhepçi yorumlarla sınırlanmasının önüne geçecektir.

Hz. Peygamber’e atfedilen bazı rivayetlerde Yahudilerin yetmiş bir, Hristiyanların yetmiş iki ve Müslümanların ise yetmiş üç fırkaya ayrılacağı ifade

edilmektedir. İslam düşünce tarihinde mezheplerin ortaya çıkışı ve tasnifi bağlamında sıkça zikredilen bu rivayetler literatürde “yetmiş üç fırka hadisi” olarak adlandırılmaktadır. Bu hadis farklı rivayet varyantlarıyla birçok hadis kaynağında yer almakta olup, özellikle mezhepler tarihi literatüründe geniş bir etki alanına sahip olmuştur. Rivayetin İbn Mâce’de yer alan metni şu şekildedir: “Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar; bunlardan biri cennette, yetmiş cehennemdedir. Hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar; bunlardan biri cennette, yetmiş biri cehennemdedir. Muhammed’in nefsi kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır; bunlardan biri cennette, yetmiş ikisi cehennemdedir.” Sahabenin “Ey Allah’ın Resülü! Kurtuluşa eren fırka hangisidir?” şeklindeki sorusuna ise Hz. Peygamber’in “Cemaat” şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir.

Benzer bir rivayet varyantı Tirmizî’de yer almakta olup burada kurtuluşa eren fırka “Benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu yol üzere olanlar” şeklinde ifade edilmektedir. Bu rivayet, tarih boyunca mezhepler tarafından kendi düşünce ve yorumlarını meşrulaştırmak amacıyla sıklıkla referans gösterilmiş ve “Fırka-i Nâciye” kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Ancak söz konusu hadisin sıhhat derecesi İslam düşünce tarihinde tartışmalı bir konu olmuştur. Hadisin sahih olduğunu savunan alimler bulunduğu gibi, rivayetin zayıf olduğunu veya sonradan üretilmiş olabileceğini ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Bu tartışma özellikle hadis usulü ve mezhepler tarihi alanında farklı değerlendirmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, burada asıl önemli olan mesele hadisin sıhhatinden ziyade İslam Mezhepleri Tarihi açısından ortaya çıkardığı etkidir. Nitekim tarih boyunca ortaya çıkan hemen her mezhep, hatta mezheplerin alt kolları olarak şekillenen tarikat ve cemaatler, söz konusu rivayeti kendi konumlarını meşrulaştıran bir referans olarak kullanmışlardır. Bu çerçevede birçok grup kendisini “Fırka-i Nâciye”, yani kurtuluşa ermiş tek fırka olarak tanımlamış; buna karşılık diğer grupları sapkın veya yanlış yolda olmakla nitelendirmiştir.

Bu durum yalnızca mezheplerin kendilerini konumlandırma biçimlerinde değil, aynı zamanda mezhepler tarihi alanında yazılmış eserlerde de etkisini göstermiştir. Nitekim klasik mezhepler tarihi literatüründe yer alan bazı eserlerde

mezheplerin sayısının bilinçli bir şekilde yetmiş üç rakamına ulaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, tarihsel olarak ortaya çıkan mezheplerin gerçek sayısından bağımsız olarak, bu rivayetin etkisiyle mezheplerin sayısını sembolik biçimde yetmiş üçe tamamlamaya yönelik bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu durum, rivayetin mezhepler tarihi yazımını doğrudan etkileyen önemli bir unsur haline geldiğini göstermektedir.

Bununla birlikte söz konusu hadisin anlamlandırılmasında daha kapsayıcı ve eleştirel bir yaklaşım benimsenmesi gerekmektedir. Hadisin kabul edilebilir tek boyutu, Müslümanlar için bir uyarı niteliği taşıdığı şeklinde yorumlandığında ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, rivayet Müslüman toplumda ortaya çıkabilecek ayrışma ve bölünmelere karşı dikkat çekici bir uyarı olarak anlaşılabilir. Ancak rivayette geçen yetmiş iki fırkanın cehenneme gideceği yönündeki ifadelerin literal anlamıyla kabul edilmesi, hem Kur'an'ın birlik ve beraberliği esas alan mesajı ile hem de bireysel sorumluluk ilkesine dayalı kurtuluş anlayışıyla uyumlu görünmemektedir.

Nitekim Kur'an'da kurtuluşun belirli bir grup aidiyetine değil, bireyin imanına ve ameline bağlı olduğu açık biçimde vurgulanmaktadır. Kur'an'ın birçok ayetinde insanın ancak kendi yaptıklarından sorumlu olacağı ve herkesin kendi amellerinin karşılığını göreceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda belirli bir mezhebe veya gruba mensup olmanın tek başına kurtuluş için yeterli olduğu şeklindeki bir anlayış Kur'an'ın temel ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in Müslümanları birlik ve dayanışma içinde olmaya çağırarak pek çok hadisi de bulunmaktadır. Onun Müslümanları bir vücudun organlarına veya bir tarağın dişlerine benzeten ifadeleri, Müslüman toplumun eşitlik ve birlik temelinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Dolayısıyla yetmiş üç fırka rivayetinin mezhepler arası dışlayıcı ve tek hakikatçi yaklaşımları meşrulaştıran bir araç olarak kullanılması yerine, Müslüman toplumu parçalanmaya karşı uyarıcı sembolik bir anlatım olarak değerlendirilmesi daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Bu perspektif aynı zamanda mezheplerin tarihsel ve beşerî oluşumları olduğu gerçeğini de daha sağlıklı biçimde anlamaya imkân sağlayacaktır.

Ayrıca Hz. Peygamber'in Kur'an'ın dışında bağımsız bir "gayb bilgisine" sahip olmadığı gerçeği dikkate alındığında, söz konusu hadisin özellikle cennete veya cehenneme gidecek gruplarla ilgili kısmının problemlili olduğu görülmektedir. Kur'an'da gaybın yalnızca Allah'a ait olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir (En'âm, 6/59; Neml, 27/65). Peygamberlerin ise gaybı ancak kendilerine vahiy yoluyla bildirildiği ölçüde bilebilecekleri belirtilmektedir (Cin, 72/26–27). Bu çerçevede Hz. Peygamber'in ümmetinin gelecekte kaç fırkaya ayrılacağını ve bunlardan hangilerinin kesin olarak cennet veya cehenneme gideceğini bildirdiğini kabul etmek, Kur'an'ın gayb anlayışıyla tam anlamıyla örtüşmemektedir. Dolayısıyla rivayetin özellikle "yetmiş iki fırkanın cehennemde olacağı" şeklindeki kısmının sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olabileceği ihtimali üzerinde durulması gerekir.

Nitekim erken dönem İslam âlimlerinin bir kısmı, özellikle "fiten" (fitneler) literatürü içinde yer alan rivayetler başta olmak üzere, geleceğe ve kıyamete dair ayrıntılı haberler içeren bazı hadislerin uydurma olabileceğine dikkat çekmişlerdir. Siyasi çekişmelerin yoğunlaştığı erken dönemlerde çeşitli grupların kendi görüşlerini meşrulaştırmak amacıyla geleceğe dair haberler içeren rivayetler üretmiş olabilecekleri ihtimali hadis literatüründe sıkça dile getirilen bir husustur. Bu bağlamda 73 fırka hadisi de yalnızca hadis usulü bakımından değil, aynı zamanda tarihsel ve sosyolojik bağlamı açısından da değerlendirilmesi gereken rivayetlerden biridir.

Bununla birlikte söz konusu rivayetin en temel problemi, sadece isnat veya metin açısından taşıdığı şüpheler değildir. Asıl sorun, hadisin içerdiği anlamın Kur'an'ın temel ilkeleriyle ne ölçüde bağdaştığı meselesidir. Kur'an merkezli bir perspektiften bakıldığında iman ve sorumluluğun bireysel olduğu açıkça görülmektedir. Kur'an'a göre iman, herhangi bir topluluğa veya gruba aidiyet üzerinden değil, bireyin özgür iradesi ve bilinçli tercihi üzerinden anlam kazanır. Bu nedenle İslam'da "topluluğa iman" veya "topluluğa kurtuluş" gibi bir anlayışın varlığından söz etmek mümkün değildir. Her insan kendi özgür iradesiyle iman eder veya inkâr eder ve yaptığı tercihin sorumluluğunu da bireysel olarak üstlenir.

Kur'an'da açıkça ifade edildiği üzere "dinde zorlama yoktur" (Bakara, 2/256). Aynı şekilde kimsenin bir başkasının günahını yüklenmeyeceği (En'âm,

6/164) ve insanın ancak kendi yaptığının karşılığını göreceği (Necm, 53/39) vurgulanmaktadır. Bu ayetler, kurtuluşun bireysel sorumluluk ve ahlaki eylem temelinde gerçekleştiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla herhangi bir mezhep, fırka, cemaat veya tarikatın toplu halde kurtuluşa ereceğini ileri sürmek, Kur'an'ın bireyi merkeze alan sorumluluk anlayışıyla bağdaşmamaktadır.

Bu bağlamda İslam açısından belirli bir mezhebe veya dinî gruba mensubiyetin cennete girmek için garanti oluşturduğunu söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde herhangi bir topluluğun bütünüyle cehennemlik olduğunu iddia etmek de Kur'an'ın adalet anlayışıyla uyumlu değildir. Kur'an'da kurtuluşun ölçütü, kişinin imanının samimiyeti ve yaptığı salih amellerdir. “Kim zerre kadar hayır yaparsa onu görür; kim de zerre kadar kötülük yaparsa onu görür” (Zilzâl, 99/7–8) ayeti, ilahi adaletin bireysel sorumluluk ve bireysel hesap ilkesine dayandığını açık biçimde ifade etmektedir. Buna göre cennete girmek, herhangi bir grubun parçası olmakla değil, bireyin iman ve amel bakımından hak etmiş olmasıyla mümkündür.

Sonuç olarak İslam'da kurtuluşun mezhep, fırka veya cemaat aidiyetine indirgenmesi mümkün değildir. Kur'an'ın ortaya koyduğu temel ilkelere göre iman bireysel bir tercihtir ve sorumluluk da bireyseldir. Bu nedenle Müslüman toplulukları mutlak kurtuluşa ermiş veya bütünüyle sapkın olarak kategorize eden yaklaşımlar, hem Kur'an'ın adalet ve sorumluluk anlayışıyla hem de İslam'ın evrensel mesajıyla uyumlu görünmemektedir.

Diğer taraftan mezheplerin “hak” veya “batıl” şeklinde kategorize edilmesi meselesi, İslam düşünce tarihinde oldukça tartışmalı bir konudur. Bu tür bir tasnif, ancak temel ilkeleri açık biçimde Kur'an'ın kurucu prensipleriyle çelişen görüş ve yaklaşımların tespit edilmesi bakımından sınırlı bir anlam taşıyabilir. Bunun ötesinde mezheplerin bütünüyle “hak” ya da tamamen “batıl” olarak nitelendirilmesi, hem mezheplerin oluşum sürecini hem de İslam düşüncesinin çoğulcu yapısını yeterince dikkate almayan indirgemeci bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Çünkü mezhepler, vahyin kendisi değil; vahyin anlaşılması, yorumlanması ve tarihsel şartlar içerisinde uygulanması sürecinde ortaya çıkan **beşerî düşünce ürünleridir.**

Bu nedenle herhangi bir mezhebin bütün görüşlerinin mutlak doğruluk taşıdığını veya bütünüyle yanlış olduğunu ileri sürmek metodolojik açıdan sağlıklı değildir. Adı ne olursa olsun her mezhep, Kur'an ve sünneti anlamaya yönelik insanî bir çabanın ürünü olduğundan, bünyesinde Kur'an'ın temel ilkeleriyle uyumlu görüşler barındırabileceği gibi, eleştiriye açık veya İslam'ın genel ruhuyla bağdaşmayan yorumlar da içerebilir. Bu durum mezheplerin beşerî karakterinin doğal bir sonucudur. Dolayısıyla mezheplerin doğruluğu veya yanlışlığı, bütünsel ve kategorik hükümlerle değil, ortaya koydukları görüşlerin Kur'an'ın kurucu ilkeleriyle ne ölçüde uyumlu olduğuna bakılarak değerlendirilmelidir.

Nitekim tarihsel tecrübeye bakıldığında, “hak mezhep” olarak nitelendirilen yapılara mensup bazı bireylerin, İslam'ın temel ahlaki ve inanç ilkeleriyle bağdaşmayan tutumlar sergileyebildikleri görülmektedir. Buna karşılık geleneksel literatürde “batıl” veya “sapık” olarak nitelenen mezheplere mensup bazı kimselerin de İslam'ın öngördüğü ahlaki değerleri içtenlikle yaşayabilen bireyler olabildikleri bilinmektedir. Bu durum, kurtuluş veya doğruluğun mezhep aidiyetinden ziyade bireysel iman, ahlak ve sorumluluk bilinciyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, mezhep kimliği bireyin dinî değerler karşısındaki konumunu otomatik olarak belirleyen mutlak bir ölçüt değildir.

İslam düşünce tarihinde yaygın biçimde kullanılan “**Dört Hak Mezhep**” ifadesi de çoğu zaman yanlış anlaşılmaya açık bir kavramdır. Bu ifade, esas itibarıyla Sünni gelenek içerisinde günümüze kadar varlığını sürdüren dört büyük fıkıh ekolünü ifade etmektedir. Bunlar Hanefilik, Malikîlik, Şafîlik ve Hanbelîlik mezhepleridir. Ancak bu mezheplerin “hak” olarak nitelendirilmesi, onların mutlak doğruluğunu ifade etmekten ziyade tarihsel süreç içerisinde kurumsallaşarak yaşamaya devam etmiş olmalarını göstermektedir. Başka bir ifadeyle bu kavram, fikhî düşüncenin tarihsel gelişimi içerisinde süreklilik kazanmış dört büyük hukuk geleneğine işaret eden bir terminoloji niteliğindedir.

Oysa İslam tarihi incelendiğinde Müslüman toplumlarda yalnızca dört fıkıh mezhebinin ortaya çıkmadığı, aksine yüzlerce farklı fıkıh ekolünün oluştuğu görülmektedir. Erken dönem İslam dünyasında birçok müctehid âlim kendi hukuk anlayışı etrafında bir ekol oluşturmuş ve bu ekoller belirli bölgelerde yaygınlık kazanmıştır. Ancak zamanla çeşitli sosyal, siyasal ve kurumsal faktörlerin etkisiyle

bu ekollerin önemli bir kısmı taraftarlarını kaybetmiş veya başka mezhepler içerisinde eriyerek tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu nedenle günümüze ulaşan mezhepler, aslında tarih boyunca ortaya çıkan fikhî ekollerin yalnızca küçük bir bölümünü temsil etmektedir.

Nitekim “dört mezhep” olarak bilinen bu fikhî ekollerinin teşekkül süreci incelendiğinde, bunların ikinci hicrî asrın ikinci yarısı ile üçüncü hicrî asrın ilk yarısı arasındaki yaklaşık yüz yıllık bir zaman diliminde kurumsallaştıkları görülmektedir. Bu dönemde ve sonrasında İslam dünyasında çok sayıda hukuk ekolü ortaya çıkmış, ancak bunların önemli bir kısmı zaman içinde varlığını sürdürememiştir. Dolayısıyla “hak mezheplerin sayısı dördtür” şeklindeki bir ifade, tarihsel gerçekliği tam olarak yansıtmamaktadır. Çünkü İslam düşünce tarihinde yalnızca dört mezhep değil, çok sayıda hukuk geleneği ve yorum ekolü ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda mezhepler tarihine ilişkin sağlıklı bir yaklaşım, mezhepleri mutlak doğruluk veya yanlışlık kategorileri içinde değerlendirmek yerine, onları İslam düşüncesinin tarihsel ve entelektüel çeşitliliğinin bir parçası olarak ele almayı gerektirir. Böyle bir yaklaşım hem mezheplerin ortaya çıkış şartlarını daha doğru anlamaya imkân sağlayacak hem de İslam’ın evrensel ve kuşatıcı mesajının dar mezhepçi yorumlarla sınırlanmasının önüne geçecektir.

İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan fikhî ekollerinin önemli bir kısmı belirli dönemlerde geniş bir etki alanına sahip olmuş, ancak zaman içerisinde farklı mezheplerin bünyesinde eriyerek tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu durum, mezheplerin tarihsel ve toplumsal şartlar içerisinde şekillenen dinamik yapılar olduğunu göstermektedir. Nitekim erken dönem İslam dünyasında çok sayıda fikhî ekolü ortaya çıkmış ve bu ekollerin bazıları uzun süre Müslüman toplumların din anlayışının oluşumunda belirleyici rol oynamıştır. Ancak zamanla değişen siyasi, kültürel ve kurumsal şartlar sebebiyle bu ekollerin önemli bir kısmı varlığını sürdürememiştir.

Bu bağlamda **Evzâîlik**, tarihsel süreçte önemli bir etkiye sahip olup daha sonra ortadan kalkmış fikhî ekollerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Evzâîlik, özellikle Şam ve çevresinde güçlü bir etki alanı oluşturmuş, ayrıca erken dönem Endülüs toplumunda da dinî hayatın şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Uzun bir süre Endülüs Müslümanlarının din anlayışının Evzâî'nin görüşleri doğrultusunda şekillendiği bilinmektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde Malikîliğin bölgede kurumsal olarak güç kazanmasıyla birlikte Evzâîlik zamanla etkisini kaybetmiş ve nihayetinde Malikî mezhebi içerisinde eriyerek ortadan kalkmıştır.

Benzer şekilde Endülüs'te **İbn Hazm'ın görüşleri etrafında şekillenen Zâhirîlik** de İslam hukuk düşüncesi içerisinde önemli bir ekol olarak ortaya çıkmıştır. Zâhirîlik, özellikle nasların lafzî anlamına sıkı biçimde bağlı kalmayı esas alan yaklaşımıyla klasik fıkıh ekollerinden farklı bir metodoloji geliştirmiştir. Her ne kadar Zâhirîlik belirli bir dönem güçlü bir entelektüel etkiye sahip olmuşsa da, zamanla kurumsal bir mezhep olarak varlığını sürdürmemiş ve daha çok düşünsel bir gelenek olarak etkisini devam ettirmiştir. Bu örnekler, İslam tarihinde mezheplerin sayısının oldukça fazla olduğunu ve bunların yalnızca küçük bir bölümünün günümüze kadar ulaşabildiğini açık biçimde göstermektedir.

Bu tarihsel gerçeklik dikkate alındığında, İslam dünyasında yaygın biçimde kullanılan **“Dört Hak Mezhep”** ifadesinin tarihsel arka planının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu kavramın ortaya çıkışı yalnızca ilmî bir tasnifin sonucu değildir; aynı zamanda belirli siyasi ve toplumsal şartlarla da yakından ilişkilidir. Nitekim tarihsel araştırmalar, bu anlayışın özellikle **Fâtımî Halifeliği'nin 567/1171 yılında ortadan kalkmasından sonra** daha belirgin biçimde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu dönemde Sünni siyasi otoriteler, Şii düşüncenin etkisini sınırlamak ve Sünni dinî kimliği kurumsal olarak güçlendirmek amacıyla dört büyük fıkıh mezhebini ön plana çıkaran bir yaklaşımı teşvik etmişlerdir. Böylece Hanefîlik, Malikîlik, Şafîîlik ve Hanbelîlik mezhepleri Sünni dünyanın temel hukuk ekolleri olarak kurumsal bir statü kazanmıştır.

Ancak mezheplerin tarihsel olarak ortaya çıkmış yorum gelenekleri olduğu gerçeği dikkate alındığında, doğruluk veya yanlışlık meselesinin mezhepler üzerinden mutlak biçimde belirlenmesi mümkün değildir. En ileri aşamada değerlendirilebilecek olan husus, bireyin inanç ve davranışlarının Kur'an'ın temel ilkeleriyle ne ölçüde uyumlu olduğudur. Bu bağlamda bir mezhebin “hak” veya “batıl” olduğu yönünde kesin hükümler vermek yerine, bireyin iman ve sorumluluğunu esas alan bir yaklaşım daha tutarlı görünmektedir. Nitekim

bireylerin inançlarının nihai değerlendirmesini yapmak da insanlara değil, yalnızca Allah'a ait bir husustur.

Bu nedenle insanları mezhep aidiyetleri üzerinden mutlak biçimde aklamak ya da mahkûm etmek hem İslam'ın temel ilkeleriyle hem de aklî düşünceyle bağdaşmamaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere İslam dini bireysel kurtuluşu esas alan bir inanç sistemidir. Kur'an'ın ortaya koyduğu temel ilkelere samimiyetle iman eden herkes, hangi mezhebe mensup olursa olsun İslam dairesi içerisinde kabul edilir. Dolayısıyla bir Müslüman için belirleyici olan mezhep kimliği değil, Kur'an'ın ortaya koyduğu iman esaslarına bağlılığı ve bu inancı hayatında nasıl yaşadığıdır.

Bu çerçevede Müslüman olan bir kimse, mezhebinin adı ne olursa olsun, esas itibarıyla "hak mezhep" mensubu sayılabilir. Çünkü Kur'an'da ifade edildiği üzere, temel iman esaslarına samimiyetle inanan ve bu doğrultuda yaşayan kimseler "**Sırât-ı Müstakîm**" üzerinde bulunmaktadır. Kur'an'da bu yol, Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerin yolu olarak tanımlanmakta ve doğru yolun sembolik ifadesi olarak kullanılmaktadır. Mezhep kelimesinin sözlük anlamının da "gidilen yol" veya "izlenen yöntem" olduğu dikkate alındığında, Kur'an'ın temel ilkeleri doğrultusunda yaşayan bir Müslümanın takip ettiği yol zaten hak yol olarak değerlendirilebilir. Bu durumda mezhep aidiyetini mutlak kurtuluş ölçütü haline getirmek yerine, Kur'an'ın ortaya koyduğu iman, adalet ve sorumluluk ilkelerini esas almak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.